

**SCHULTHEISZ EMIL:
CHRISTOPH WILHELM HUFELAND, MEDICUS
ET PRAECEPTOR POPULI**

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XIX. század magyar orvosi irodalmára, s bizonyos mértékig orvosainak gyakorlatára nem csekély befolyása volt Christoph Wilhelm Hufelandnak.

1762-ben született a thüringiai Langensalzában. Apja, nagyapja orvos lévén, a pályaválasztás könnyen ment. 1780 tavaszán a jénai egyetem orvosi fakultásán kezdi meg tanulmányait, melyeket Göttingenben folytatott és fejezett be. Doktori disszertációja az elektromosságnek asphyxiában való felhasználását tárgyalja latin nyelven.

Első originális kísérlete a 'Teutscher Merkur' 1785. évi kötetében megjelent 'Mesmer und sein Magnetismus' című tanulmánya, melyben az akkor igen divatos mesmerizmust mint érzékcsalódások sorozatát mutatja be. Alig múlt 21 éves, amikor tanulmányait bevégezve, visszatér Weimarba, hogy látását vesztett atyja praxisát átvegye. A következő tíz év kiterjedt orvosi gyakorlata óriási munkát, nagy lekötöttséget jelentett, de – mint önéletrajzában maga írja – sok tapasztalat és tanulság forrása volt.

A napi ordináció, a számos beteglátogatás, s gyakran saját kezű orvossággkészítés mellett a XVIII. század orvosának is megvolt a maga adminisztrációja. Hufeland betegeiről kórlapot („Krankenjournal”) vezetett, a maga készítette gyógyszereket pedig egy külön könyvben regisztrálta. Nem meglepő hát erről az időről szóló vallomása: „...esténként oly kimerült, s gondoktól oly nyomott voltam, hogy azt kívántam, bár ez lenne az utolsó éjszakám...”. A kora reggel néhány óráját azonban a maga számára tartotta fenn. Ez volt a studiumok s az irodalmi munkásság ideje.

Weimari tartózkodásának tíz éve alatt szoros kapcsolatba került Goethével, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy a szokásos szakirodalmi méreteket – főleg kvalitásban – messze túlhaladó literátori munkásságát ezek az ismeretségek jelentősen befolyásolták.

Fent említett, Mesmerről írott első önálló tanulmányáról Wieland elismerően nyilatkozott, ami bizonyára nem maradt Hufelandra hatástalan. Rendszeresen részt vett Goethe péntek

délutánonként tartott irodalmi összejövetelein, ahol Weimar tudósai, írói, költői legújabb alkotásaikat ismertették. Mikor Hufelandra került sor, készülő, később oly híressé vált 'Makrobiotiká'-jából olvasott fel részleteket. Ez alkalommal figyelt fel rá Weimar tudomány és irodalombarát uralkodója is. Az előadás végén a herceg így szólt Goethehez: „Der Hufeland passt zu einem Professor, ich will ihn nach Jena versetzen”. Ez 1792 őszén volt s 1793 tavaszán már a jénai egyetem professzora. A Makrobiotika segítette a katedrához, s ez volt az első évek előadásainak alapja. Akkoriban szinte hallatlan nagy hallgatóság előtt – száma néha a félezret is meghaladta – fejtegette a betegségmegelőzés alapelveit.

A prevenció gondolata ősrégi. Maga Hufeland egy tanulmányában¹ az ókorig vezeti vissza a megelőzésre irányuló igyekezeteket. Az idők folyamán azonban ez a gondolat háttérbe szorult. Kevés olyan periódusa van a medicinának, amikor a prevenció és a profilaxis tért hódít az orvosi gondolkodásban. A késő középkor ugyan kétségtelenül nagy jelentőséget tulajdonított a helyes életmódnak, felismerte, és hangoztatta a betegségek megelőzésének fontosságát. Gondoljunk csak a salernói 'Regimen sanitatis'-ra, melynek ez a gondolat a vezérfonala. A Schola Salernitana hanyatlásával azonban lassan a makrobiotika mint diszciplína kiszorul az egyetemről. Hufelandé az elvitathatatlan érdem, hogy a megelőzés és a helyes életmód tana újra egyetemi studium lett. S hogy ez ne csak a medicusoknak tanított elmélet, de minden olvasó embernek szóló gyakorlat legyen, arról Hufeland tudósan, de közérthetően írt, számos kiadást megért, sok nyelvre lefordított Makrobiotikája, s e témával foglalkozó nagyszámú előadása és folyóiratcikke gondoskodott.

Egyetemi előadásait természetesen nem egyedül e téma merítette ki. Csaknem naponta tartott praelectiókat a „therapia specialis”, „therapia generalis”, „semiotica” és „clinicum” tárgyköréből is.

Első könyve még 1787-ben jelent meg 'Über die Ausrottung der Pocken'² címmel. Ebben a weimari himlőjárványt írja le, leghatásosabb védekezésésként itt még az izolálást említi. Ha az általa később kiadott folyóirat köteteit lapozgatjuk – amelyben igen sok cikk ered a kiadó tollából –, azt látjuk, hogy egész életén át foglalkoztatta a himlőmegelőzés problematikája. Amikor a kilencvenes évek vége felé Jenner védőoltása a kontinensen is ismertté válik, egyre-másra jelennek meg Hufeland dolgozatai és beszámolói a vakcinációról. Egyik előharcosa volt az oltás kötelezővé tételének.

Első monográfiájának megjelenése után mintegy tíz évvel határozta el, hogy nagy sikerű előadásait a makrobiotikáról könyvalakban adja közre. Munkája, a 'Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern'³ 1796-ban jelent meg. Csak az 1805. évi harmadik kiadásban került fölé a Makrobiotika címszó. Kevés orvosi könyv ért el oly sikert, mint ez a mű. Nem kisebb ember, mint Immanuel Kant írt róla elismerő méltatást. Kant és Hufeland között a kapcsolat több volt egyszerű ismeretségnél. 'Von der Macht des Gemüths'⁴ című munkáját Kant kifejezetten Hufeland

ösztönzésére írta. Első ízben ez Hufeland 'Journal'-jában, valamint Kant 'Der Streit der Fakultäten in drey Abschnitten'⁵ című könyvében jelent meg (1798). Új kiadását bőségesen kommentálva 1824-ben rendezte Hufeland sajtó alá.

Tanító munkája nem szorítkozott az egyetemi orvosképzésre. Fő törekvése az volt, hogy az orvostudomány ismereteit a megelőzés érdekében az egész nép szolgálatába állítsa. Nemcsak az orvosokat képezte tehát, hanem közvetlenül is művelte a publikumot. Ebből a törekvésből születtek felvilágosító munkái: 1786-ban és 1789-ben a himlőről és himlőoltásról írt könyvei, 1794-ben az anyáknak írt tanulmány a gyermeknevelésről, amely bővített formában 1799-ben jelent meg. Három másik népszerű munkája az alvás, öltözködés kérdéseit tárgyalja.

Akár ezeket a népszerűsítő-felvilágosító munkákat olvassuk, akár tudományos fejtegetéseit tanulmányozzuk – jénai működésének egyik legérdekesebb írása 'Ideen zur Pathogenie' – mindenütt a megelőzés alapvető elvével találkozunk: „... verhüten ist besser als heilen...”.

Magától értetődik, hogy annak az orvosnak, akinek gondolkodásában a nil nocere elve oly jelentős helyet foglal el, mind elméleti munkáiban, mind pedig mindennapos gyakorlatában fontos szerep jut a fürdőkezelésnek. Még jénai professzor korában írja meg két első, később igen elterjedt balneológiai tanulmányát.⁶ Ezeket a fürdőügyről és fürdőkezelésről írott munkák egész sora követte.

Hufeland, aki tisztában volt a szakirodalom nagy jelentőségével 1795-ben folyóiratot alapított, hogy az irodalmat a gyakorló orvosok számára is hozzáférhetővé tegye. Ez a 'Journal der practischen Heilkunde' a 'Journal der practischen Arzneykunde und Wundarzneykunst'⁷ című folyóirattal együtt haláláig az ő kiadásában és szerkesztésében jelent meg. Később társkiadókkal (Himly, Harless, majd prof. Osann) osztotta meg a szerkesztés gondjait. A folyóirat halála után még 1844-ig változatlan alakban jelent meg. Ezt a periodikát, mely Európa egyik legértelmesebb és legtekintélyesebb orvosi lapja lett, 1799-től egy kritikus szellemben szerkesztett referáló folyóirat, a 'Bibliothek der practischen Heilkunde' egészítette ki. Utóbbihoz, mely az első német nyelvű referálólappal a szakirodalomban, 1803-tól egy másik – Augustin dr. által szerkesztett – kiadvány társult, mely évenként áttekintést adott a medicina valamennyi ágának haladásáról. A 'Journal'-t, mely később a 'Litterarisches Intelligenzblatt'-tal bővült, tulajdonképpen orvosi továbbképző folyóiratnak szánta. Ezt a feladatát a lap teljes mértékben be is töltötte. Pétervártól Párizsig minden orvos szívesen publikált hasábjain.

A német államoknak Franciaországgal való ellentéte, majd háborúja sem akadályozta a tudomány nemzetekfelettségét valló Hufelandot, hogy egy, a francia medicina legújabb eredményeit feldolgozó periodikát közre ne adjon. 1791-től 1800-ig ez 'Neueste Annalen der französischen Arzneykunde und Wundarzneykunst'⁸ címet viselte, majd lényegében ugyanezt a

folyóiratot Hufeland Schregerrel és Harlesszel közösen 'Journal der ausländischen medizinischen Literatur' címmel 1803-ig adta ki.

Kiadói és szerkesztői tevékenységét a pártatlanság, a tudományos igazságra való törekvés jellemezte. Mind önálló munkái, mind pedig az általa szerkesztett folyóiratokban a leghatározottabban állást foglal minden dogmatikus orvosi doktrína vagy szisztéma egyeduralma ellen. Jóllehet lapjaiban minden szerző publikálhatja elgondolásait, ha szükséges Hufeland nem mulasztja el, hogy élve szerkesztői jogaival, megfelelő bevezetés, utószó vagy megjegyzés formájában saját véleményét a témáról ne közölje.

Gyakorló orvosi munkássága, egyetemi előadásai s irodalmi művei rövidesen híressé teszik, számos kitüntető meghívást kap. Kiel, Leipzig, valamint a híres Pavia egyetemi katedrát kínál fel. Pál orosz cár udvari orvosnak hívja meg. Mindezeket elhárítva, egy másik meghívást fogad el: Berlinbe megy, ahol III. Frigyes Vilmos porosz király udvari orvosa és a 'Charité' egyik vezető orvosa lesz. Rövidesen államtanácsos és a tudományos akadémia tagja.

A Charité másik professzora, Fritze Brown tanainak buzgó követője és hirdetője. Hufeland, aki a „brownianismus” ellen már régebben is nem egy cikket írt, most Fritzével ellentétbe kerülve, e doktrína elleni küzdelemben egy évtizedig tartó irodalmi vitába keveredett. Ez a vita azonban, ha sok újat nem is hozott számos fogalmat tisztázott. Eddigi írásainak és előadásainak mintegy összefoglalásaként 1800-ban és 1805-ben megjelenik kétkötetes nagy munkája: 'System der practischen Heilkunde'.

1806 tavaszán Bad Pyrmontba kísérté a királyt. Poroszország jénai és auerstedti veresége után (1806) Hufeland kénytelen volt elhagyni Berlint. A királyi család kíséretében Königsbergbe, onnan Memelbe, majd Tilsitbe megy, ahol uralkodója Napóleonnal találkozik. 1808 elejétől 1809 végéig ismét Königsbergben találjuk az udvart s vele Hufelandot. Itt Stein báró, Altenstein és Wilhelm von Humboldt az ország újjászervezésének előkészítésén dolgoznak. Ebben a munkában Hufeland is részt vesz. Az egészségügyre és az új berlini egyetemre vonatkozóan számos, később a gyakorlatban is megvalósított javaslatot tesz.

Szakirodalmi munkássága e kevésbé kedvező körülmények között sem szünetel. 1808-ban Königsbergben egy tanulmány sorozata jelenik meg, a 'Practische Blicke auf die vorzüglichsten Heilquellen Deutschlands'⁹, amelyben nagyobbára saját tapasztalatairól számol be. Ma is aktuális egyik balneológiai dolgozatában kifejezett kívánsága: arra kéri a betegeiket fürdőhelyre küldő orvosokat, hogy részletes kórleírást adjanak a betegek kezébe, hogy a fürdőorvos ennek ismeretében a legmegfelelőbb balneoterápiát rendelhesse.

1809 decemberében Hufeland az udvarral együtt visszatér Berlinbe. Az egészségügy államtanácsosaként abbahagyta fárasztó praxisát, hogy erejét kizárólag a tudománynak és tanításnak szentelhesse. Ő lett az új egyetem orvosi fakultásának első decanusa. 1810-ben

javaslatára egy orvossebészi társaság alakult Berlinben, mely 1833-tól a 'Hufeland'sche Gesellschaft' nevet viselte. Nagy fontosságú az az indítványa, melynek alapján még ugyanazon évben megnyílt az első poliklinika. Ennek a rendelőintézetnek kettős célja volt: kezelésbe vette a járóbetegeket, egyúttal több tanulási lehetőséget nyújtott a gyakorlóidejüket töltő fiatal orvosoknak.

Hufeland írásaiból, egészségügyi szervezői munkájából egyaránt kitűnik, hogy magas állami pozíciója, tudományos rangja nem távolította el fiatal korának szegény betegeitől. Ha maga már nem is kezelte őket, igyekezett intézkedéseivel javítani ellátásukon. Különösen jelentős e vonatkozásban az általa kiadott 'Armenpharmakopöe' („Szegények patikája”), amelyben a fiatal orvosgenerációt igyekezett gazdaságos, a betegeket anyagilag kevésbé megterhelő receptúrára nevelni. Ezt a gyógyszerkönyvet később nemcsak a szegénybeteg-ellátásban használták. Lényegében a mai formuláriumok, vademecumok szerepét töltötte be. A későbbi kiadásoknak már a címében is kifejezésre jutott: 'Armen-Pharmakopöe, zugleich eine Auswhal bewährter Arzneimittel und Arzneiformeln'¹⁰.

A napóleoni háborúk tovább zajlottak. 1813-ban a királynak ismét menekülnie kellett. Hufeland ezúttal Sziléziába kísérte. Ezt az utazást az ottani fürdők tanulmányozásával igyekezett hasznosítani. A győztes lipcsei csata után, 1814 januárjában azonban már újra Berlinben találjuk. Ettől kezdve zavartalanul és megszakítás nélkül folytathatta orvosi és irodalmi munkásságát. Írásainak pusztá felsorolása is kötetnyi.¹¹

Élete vége felé – akárcsak atyjának – látása rohamosan és igen nagy mértékben romlott. Bár munkájában gátolta, annak folytatásában nem akadályozta meg. Mondanivalóit diktálta. Így tollba mondta élete utolsó nagy művét. Ez a könyv, az 'Encheiridion Medicum, oder Anleitung zur medizinischen Praxis, Vermächtnis einer 50 jährigen Erfahrung'¹² önéletrajz, orvosbölcselet és gyakorlati orvostan egyben.

Hufelandnak a kor magyar orvosaira gyakorolt hatása elvitathatatlan. Miután azonban ennek elemzése túlnőne e dolgozat keretein, itt csupán néhány irodalmi vonatkozás ismertetésére szorítkozunk. A Makrobiotika első magyar fordítását egyik legszorgalmasabb orvosírónk, Kovács Mihály 'Az emberi élet meghosszabbításának mestersége' címmel már 1798-ban megjelentette Pesten. Még abban az évben ennek egy „rövid foglalatja” hagyta el a sajtót Kolozsvárt. Egy évvel később a teljesen elfogyott könyv új kiadására került sor, míg a „harmadik magyar kiadat” 1825-ben Budán jelent meg. Jellemző a század elején hazánkban uralkodó nyelvi viszonyokra, hogy a német és magyar kiadások mellett szükséges volt egy latin nyelvű fordítás közzéadása is (Pozsony, 1825). A Makrobiotika közkedveltségét bizonyítja, hogy azt Klencke átdolgozása nyomán Kemény Fülöp újra lefordította, és 1887-ben, csaknem egy évszázaddal az első kiadás után kiadta.

A magyar orvosok könyvespolcára került rövidesen az 'Armen-Pharmakopöe' is: 'Szegények patikája, egyszersmind tapasztalt hasznú gyógyszerek és orvosságok választott gyűjteménye. A VI. kiadás szerint fordította, s a gyógyszerek magyar szótárával az Orvosi-Tár kedvéért megtoldva kiadá Schedel Ferencz. Buda 1831.' Újabb fordítása 'Háziorvos, vagyis 500 legjobb háziszser...' címmel 1862-ben Pesten hagyta el a nyomdát. Hufelandnak '...Az anyákhoz való jó tanácsa a gyermekek testi nevelésének nevezetesebb pontjairól...' Fábián László fordítása (Pozsony, 1802). Aktualitását ez a könyvecske hatvan esztendő múlva sem veszítette el. Új kiadását 1865-ben Poor Imre rendezte sajtó alá. Nagy azoknak a Hufeland-tanulmányoknak a száma, melyek az Orvosi Tár hasábjain jelentek meg. A könyveiről többnyire ugyanezen folyóiratban megjelent magyar nyelvű ismertetések pedig műveinek hazánk orvosai közötti népszerűségéről tanúskodnak. Ez nyilván nem kizárólag művei praktikus hasznára vezethető vissza, hanem még inkább az azokban megnyilvánuló igaz orvosi szemléletnek köszönhető. Utóbbira jellemző Hufeland megszívlelendő mondása: „...ha a beteg veszélyben van, mindent kockáztatni kell az orvosnak, még a saját reputációját is!”

¹ Geschichte der Gesundheit... Neues Journal. Bd. XXVII. 1812.

² „A himlő kiirtásáról”

³ „Az emberi élet meghosszabbításának művészete”

⁴ 'A kedély hatalma'. Ezt a munkát Kant 1796-ban Ch. W. Hufeland ösztönzésére írta, aki ezt 1824-ben Berlinben kiadta.

⁵ „A fakultások vitája három részben”

⁶ 'Nötige Erinnerung an die Bäder und ihre Wiedereinführung in Deutschland' és 'Praktische Übersicht der vorzüglichsten Heilquellen Deutschlands nach eigenen Erfahrungen'

⁷ „A gyakorlati orvostudomány és sebészet folyóirata”

⁸ „A francia orvostudomány és sebészet legújabb évkönyvei”

⁹ Id. erről a Callisen-féle 'Medizinisches Schriftsteller-Lexikon' 9. és 29. kötetét. (1832, 1841).

¹⁰ „Szegények gyógyszerkönyve, egyúttal válogatás a bevált gyógyszerek és gyógyszerformák közül”

¹¹ Hufeland irodalmi munkásságát Id. Klaus Pfeiffer: Ch. Wilhelm Hufeland. Mensch und Werke. (Halle, 1968), valamint Augustin, F. L. Chr. W. Hufeland's Leben und Wirken für Wissenschaft, Staat und Menschheit. (Potsdam, 1837).

¹² „Encheiridion Medicum vagyis bevezetés az orvosi gyakorlatba, 50 éves tapasztalat hagyatéka”